
Гордана Милошевић, Вила са октогоном на
Милоје Васић, Медијани у Нишу*
Надежда Гавриловић

Гордана Милошевић,
Милоје Васић,
Надежда Гавриловић

Вила са октогоном на Медијани у Нишу*

*Чланак представља резултат рада на пројекту Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног и војног карактера у римским провинцијама на јилу Србије (бр. 177007), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Србије.

1 Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво*, Београд 1986, 174–175.

2 Истраживања 1961. године била су сондажног карактера са циљем да се утврди хоризонтална и вертикална стратиграфија локалитета. Руководилац истраживања био је Миодраг Грбић, уз асистенцију Љубице Зотовић и Невенке Спремо Петровић.

3 У периоду од 1963. до 1992. године руководиоца ископавања била је Љубица Зотовић, а од 1994. до 1997. године Петар Петровић. Почетком трећег миленијума радове преузима Милоје Васић, уз асистенцију Гордане Милошевић.

4 В. П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, Београд, Ниш 1994; G. Milošević, *Archaeological park "Mediana" by Niš (Naissus)*, in: XIII U.I.C.P.P. Congress International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Colloquium XXXVI Archaeological Parks, ed. G. B. Montanati, S. Narayan, Forlì 1996, 59–68; M. Vasić, *Mediana – Die kaiserliche Villa bei Niš* in: Roms Erbe auf dem Balkan. Spätantike Kaiservillen und Stadtanlagen in Serbien, eds. U. Brandl, M. Vasić, Mainz am Rhein 2007, 96–107.

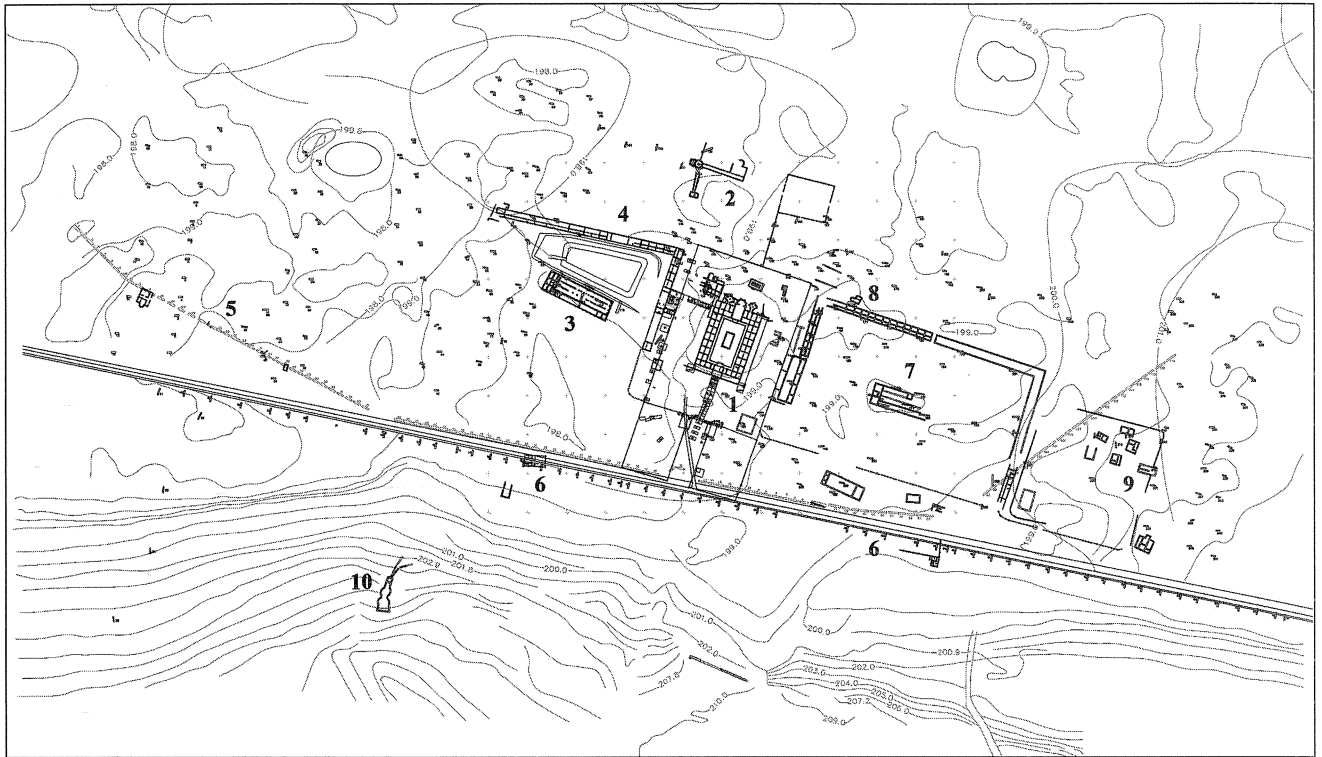
5 П. Петровић, *Медијана. Античко насеље са вилама*, Старинар XLVII (1996), 295–300.

Апстракт: У раду је представљена грађа са археолошких ископавања објекта са октогоном, оtkривеног 200 м северозајадно од комплекса виле са перистилом. Сагледани су укупни налази током вишегодишњих археолошких истраживања на овом делу Медијане. Према условима налаза извесно је да је реч о изузетно разуђеном архитектонском комплексу стамбеног и церемонијалног карактера, који се доводи у везу са царском вилом на Медијани.

Кључне речи: Медијана, вила са октогоном, мозаик, скулптура, архитектонска илустрација

Античко насеље Медијана налази се на траси римске комуникације *via publica*, која је пролазила кроз дијецезу Дакију (*Singidunum–Viminacium–Naissus–Serdica*). Насеље је образовано у плодној долини дужине 1,2 km, омеђаном током Нишаве на северу и обронцима Влашког брда на југу, данас у зони окруженој модерним насељем, 4,5 km источно од Ниша (*Naissus*). Прва истраживања локалитета започета су у другој половини XIX века,¹ потом настављена 30-их година XX века, и посебно интензивирани од 1961. године.² У организацији Археолошког института из Београда, уз учешће Народног музеја у Нишу и Завода за заштиту споменика културе у Нишу, истраживања се са променљивим интензитетом обављају последњих 50 година.³ Укупна површина на којој су потврђени археолошки слојеви и грађевински остаци обухвата простор од око 80 ha. Део локалитета северно од пута Ниш – Нишка Бања (40 ha) археолошки је детаљније испитиван и пружа више података за општу и појединачну анализу археолошких налаза. Утврђено је постојање великог броја објеката (око 80 ?), од којих је 20 у целости или делимично дефинисано⁴ (сл. 1.).

Распоред и карактер откривених грађевина указују на изразиту поделу простора на стамбени и економски део. У средишњем делу локалитета откривен је издвојени и ограђени комплекс виле са перистилом и термама. Северно од овог комплекса започета су истраживања виле са октогоном разуђене основе и великог дворишта на истоку (мањез). Западни део насеља са складиштем (*horreum*) и комплексом војних барака има економски и занатски карактер. На периферији западног дела Медијане, према савременом граду, откривени су објекти различитог плана, величине и конструкције, за које се претпоставља да представљају усамљене, издвојене виле и грађевине, које припадају ранијем селу (*vicus*). Приликом изградње нове трасе пута према Нишкој Бањи (1975. године) и изградње заштите од загађених вода (1994. године) утврђени су остаци мањих вила (*villae rusticae*).⁵ Геофизичка истражи-

1. Медијана, ситуациони план: 1) Комплекс виле са перистилом; 2) Вила са октогоном; 3) Складиште (horreum); 4) Војничке бараке; 5) Vicus; 6) Остаци мањих вила (villae rusticae); 7) Источни комплекс складишта и војних барака (према геофизичким истраживањима); 8) Терме; 9) Група мањих објеката (према геофизичким истраживањима) (према Г. Милошевић)

1. Mediana, situational plan: 1) Villa with a peristyle; 2. Villa with an octagon; 3) Storage (horreum); 4) Barracks; 5) Vicus; 6) Remains of smaller villas (villae rusticae); 7) Eastern complex of storages and barracks (according to geophysical explorations); 8) Thermae; 9) Group of smaller structures (after G. Milošević)

6 G. Milošević, D. Peters, H. Wendling, *Geophysical Survey at Late Roman Mediana*, *Старинар LXI* (2011), 275–284.

7 M. Vasić, *Bronze Railing from Mediana*, *Старинар LIII–LIV* (2003–2004), 79–109; isti, *Mediana – domaine impérial ou bien privé?*, in: *Römische Städte und Festungen an der Donau*, ed M. Mirković, Beograd 2005, 167–176; G. Milošević, *A residential complex at Mediana: the architectural perspective*, in: *Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste im Donau-Balkan-Raum*, eds. G. v. Bülow, H. Zabehlicky, Bonn 2011, 167–176.

вања (2010–2011. године) на источном делу локалитета указују на густо изграђену инфраструктуру, у којој доминира још једно складиште, окружено војничким баракама. На северозападном делу овог комплекса откривени су остаци већих терми, вероватно јавног карактера, намењених великом броју стационаране војске и осталих лица која су била у служби Медијане. На крајњем источном делу Медијане геофизичким испитивањима утврђено је постојање већег броја мањих објеката различите оријентације. Археолошка и геофизичка истраживања указују на издвајање појединих делова насеља обимним преградним зидовима и формирање већих дворишта различите намене, али која припадају јединственом систему планирања у Медијани.⁶

Ископавања која су вршена у Медијани од 2000. до 2011. године омогућила су потврду, али и ревидирање постојећих закључака у вези са настанком, функцијом и стратиграфијом комплекса, као и неке новине у тумачењу архитектуре и декорације појединих објеката.⁷ Издвојена су три основна хоризонта градње (хоризонт 1: крај III – почетак IV века; хоризонт 2: око 330–378. године; хоризонт 3: око 383–441. године).

У досадашњим анализама и расправама и објављеним радовима централно место у дискусијама било је усмерено ка

8 Овим завршеним истраживањима зидови комплекса су конзервирани до нивоа сачуваних круна зидова. Конзерваторске радове извела је арх. Дивница Пешић из Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

9 Г. Јеремић, *Мозаици Медијане – нека размајрања*, Ниш и Византија. Зборник радова IV, ур. М. Ракоција, Ниш 2006, 145–158.

10 М. Ракоција, *Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани у Нишу*, in: Ниш и Византија. Зборник радова VIII, ур. М. Ракоција, Ниш 2010, 61–97.

11 Ликовну обраду цртежа начинила је Косана Ољачић, диа.

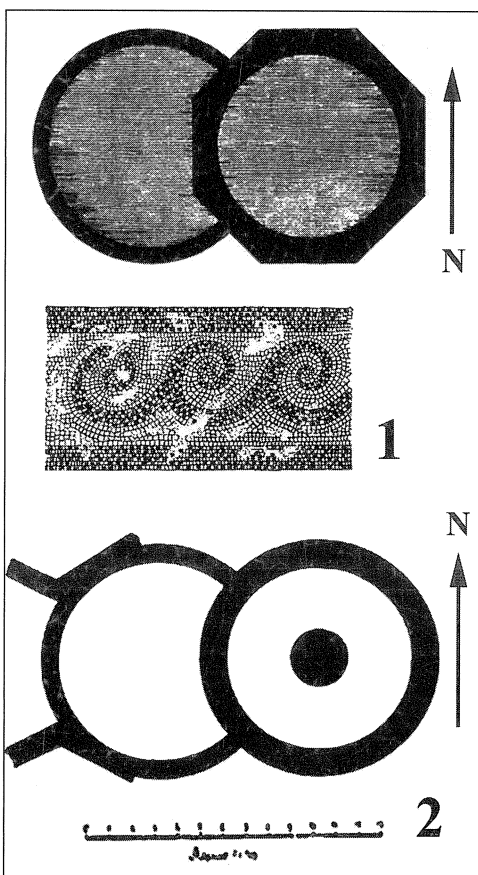
12 Каниц, *нав. дело*, 174–175.

13 *Исџо*, 174.

14 *Исџо*.

15 *Исџо*.

16 Истраживања су спроведена на „Амидијској њиви“, 200 m од објекта који се са сигурношћу доводи у везу са термама, које чине јединствен комплекс виле са перистилом. А. Оршић Славетић, *Археолошка истраживања у Нишу и околини*, Старинар VIII–IX (1933/34), 306, 309, сл. 8.

2. Медијана: 1) Основа октогона и детаљ мозаика, према Каницу, 1864; 2) Основа „једне зграде у виду два круга“, према А. Оршић Славетић, 1934

2. Mediana: 1) Ground plan of the octagon and detail of a mosaic, after Kanitz, 1864; 2) Ground plan of „a building in the form of two circles“, after A. Oršić-Slavetić, 1934

тумачењеу виле са перистилом и њеног непосредног окружења, јер је степен истражености ове грађевине омогућавао не само њено већ и тумачење укупног градитељског опуса на Медијани. Остали, већим делом истражени објекти (хореум, војне бараке, терме, вила са октогоном), као и они евидентирани после детаљне анализе геофизичких истраживања, само су сумарно описани у поменутих радовима.

У овом раду ће бити презентована грађа са археолошких ископавања објекта са октогоном, откривеног 200 m северозападно од комплекса виле са перистилом. Иако није у потпуности археолошки дефинисан,⁸ последњих година пажња појединих истраживача била је усмерена ка анализи и дефинисању његове архитектуре, функције и декорације. Г. Јеремић прилаже кратак коментар о нађеним мозаицима и „са извесном сигурношћу“ одређује грађевину „као луксузну вилу“,⁹ док М. Ракоција у свом раду анализира овај објекат као „старохришћански баптистеријални комплекс“ на основу бројних примера приложених основа крстионица, али без контекста и коментара археолошке стратиграфије и покретних налаза.¹⁰ Услед фрагментарности објављивања налаза у поменутих радовима, у тексту који следи биће сагледани укупни резултати вишегодишњих истраживања на овом делу локалитета Медијана.¹¹

Прва истраживања, мањег обима, на објекту обавио је Феликс Каниц у XIX веку.¹² Каниц је уочио трагове осмостране просторије. Импресивна дебљина зидова (1,7 m), обрађене мермерне плоче и квалитетна опека (20 x 40 cm) указивала је на остатке значајније архитектуре. Он је извршио делимично чишћење овог простора и открио, како ће се касније показати, део веће грађевине, у чијој основи доминира једна октогонална и једна апсидална просторија.¹³ Унутрашњост октогона била је поплочана подним мозаиком у тоновима смеђе и беле боје (сл. 2/1). Од декорације се помиње и део архитравног венца (*симс*), са сумарном интерпретацијом триглифа и метопа.¹⁴ На основу резултата рекогносцирања и мањих истраживања, Ф. Каниц је са сигурношћу закључио да се римско налазиште може довести у везу са античком Медијаном, коју помиње Амијан Марцелин.¹⁵ Током 1932–33. године на истом месту је Адам Оршић Славетић обавио мања ископавања и потврдио постојање „једне зграде у виду два круга“. На приложеном цртежу јасно је нагласио ојачање зидова на западној просторији у виду наглашених контрафора (сл. 2/2).¹⁶ У свом извештају А. Оршић Славетић помиње налаз „глатког“ мермерног стуба пречника 0,22 m и очуване дужине 1,03 m.

Организовањем сондажних истраживања на локалитету Медијана 1961. године, на великом простору северно од пута Ниш – Нишка Бања, још једном је потврђено постојање овог објекта. Сондом 123, димензија 20,00 x 2,00 m, откривен је „део полигоналне апсиде“, која залази у источни профил. Утврђена је дебљина зида (1,05 m) и очувана висина до темељног проширења (0,55 m). У близини северног спољног угла „апсиде“ откривен је други зид дебљине 1,00 m, за који се претпоставило да се ослања на зид полигоналне основе. Код северозападног профила сонде откривен је још један зид,

17 Медијана 1961. године, дневник археолошких истраживања, 18–19. и 21. август 1961. године, Документација Археолошког института у Београду, необјављено.

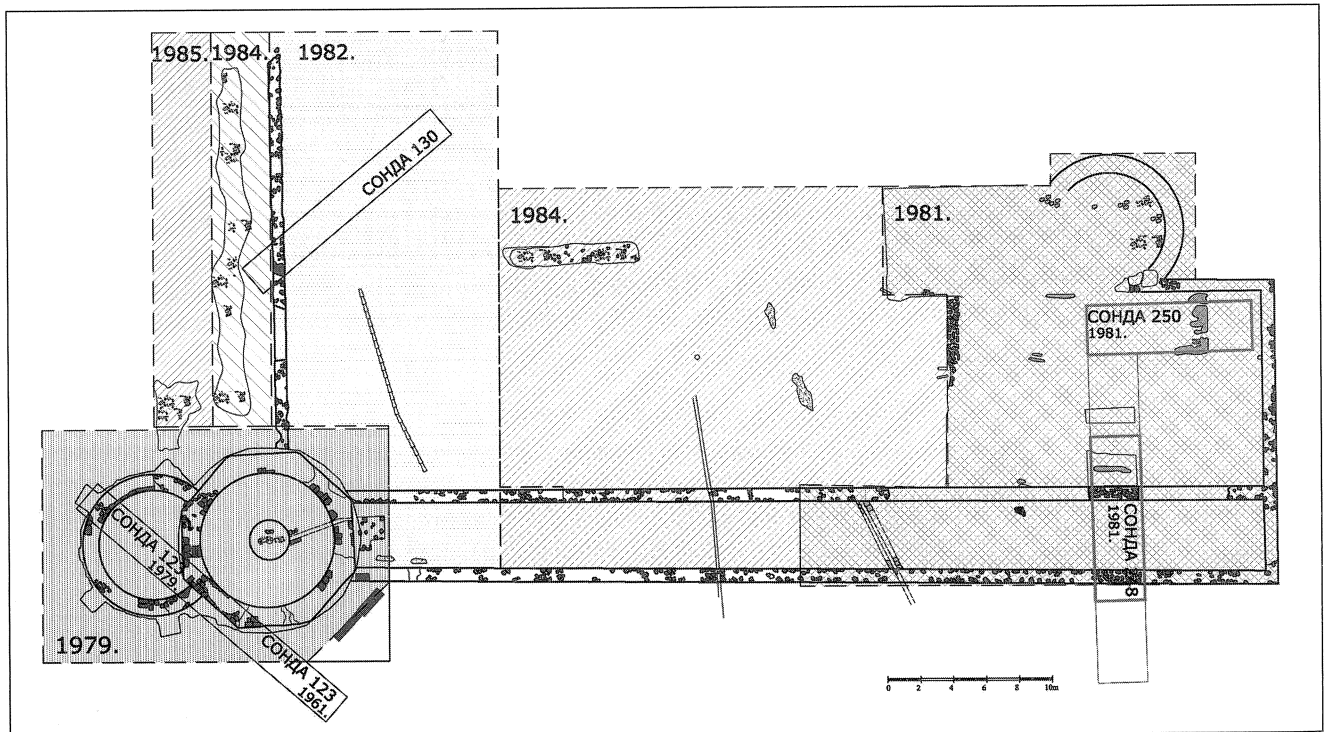
18 Означен у Дневнику за 1961. годину као инв. бр. 159, необјављено.

19 Реконструкција истражених површина начињена је на основу описа из Дневника археолошких истраживања за 1979, 1981–1982, 1984–1985. годину, уп. Документација Археолошког института у Београду, необјављено.

дебљине 1,25 m. Северни део полигоналне апсиде и поменути зид уз северозападни профил образују северну просторију, у којој су очувани делови пода на дужини од 0,90 m и који се налазе на дубини од 0,30 m од горњег очуваног нивоа зида. На дубини 1,10 m, у јужном делу сонде дошло се до слоја шљунка.¹⁷ Од налаза се помињу пређица и гвоздени нож, који су по свој прилици одложени у студијски материјал, и обод касноантичког суда.¹⁸ Других налаза није било.

Упоредним анализама Ф. Каница и А. Оршића Славетића, као и повезивањем са налазима из сонде 123 из 1961. године, Љубица Зотовић је на истом месту 1979. године обновила археолошка ископавања. Најпре је 1979. године отворена сонда димензија 16,00 x 2,00 m, а затим је ископ проширен и у целости је истражен на површини од 320 m². У потпуности су испитане две просторије; једна октогонална и једна апсидална (сл. 5). У току 1981. године отворене су две сонде (248 и 250), 45,00 m источно од октогоналног дела, а затим је због изузетних налаза ископ проширен и испитана је површина од око 400,00 m². У широком ископу настављена су истраживања и током 1982, 1984. и 1985. године. По завршеним ископавањима, укупна истражена површина обухватала је простор око 2000 m², укључујући остатке једне грађевине разубежене основе са више различитих целина (сл. 3).¹⁹

Иако археолошка истраживања нису завршена, могу се донети неки општи закључци о градњи и декорацији комплекса условно названог вила са октогоном.

3. Медијана, вила са октогоном са обележеним површинама укућних истраживања Љ. Зотовић (Г. Милошевић, према Документацији Археолошког института у Београду)

3. Mediana, villa with an octagon with areas explored during the excavations directed by Lj. Zotović (G. Milošević, according to the Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade)

20 Ова подела је резултат дугогодишњих ископавања у периоду од 1979. до 1989. године, која су била на овај начин реализована. Уп. Документација Археолошког института у Београду, необјављено.

21 Каниц, *нав. дело*, 174 (сл. на стр. 75).

22 Оршић Славетић, *нав. дело*, 306; 309, сл. 8.

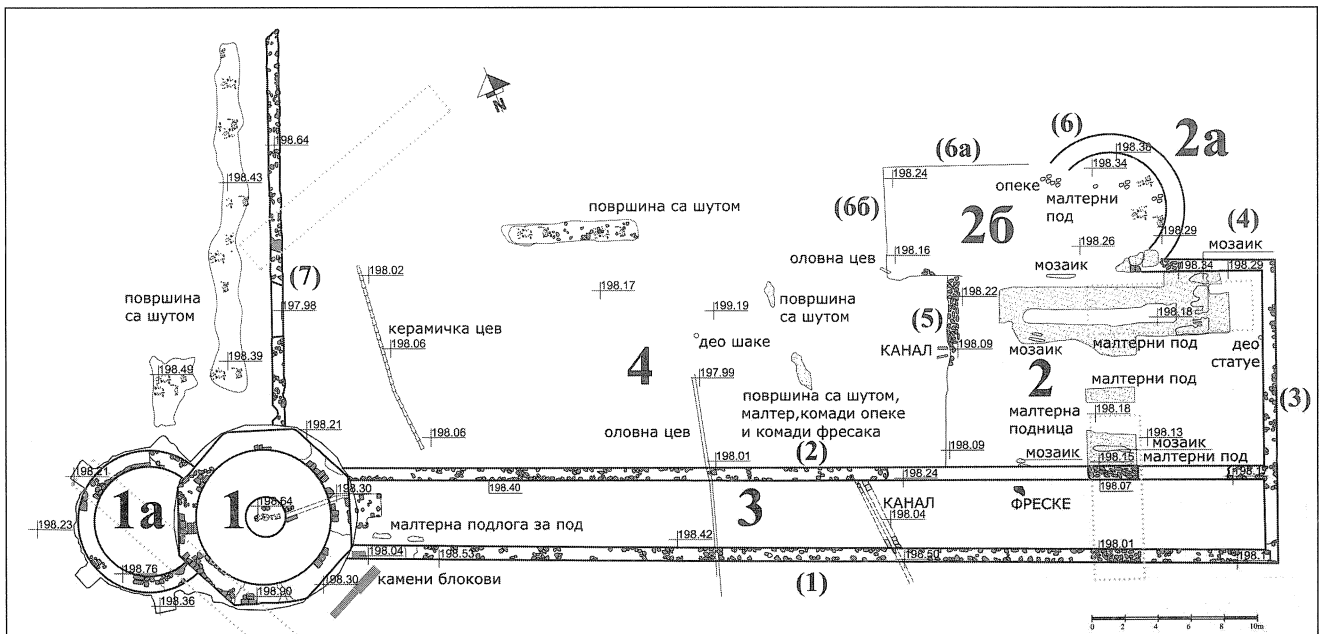
СТРАТИГРАФИЈА ВИЛЕ СА ОКТОГОНОМ

На основу Дневника археолошких истраживања (1979, 1981, 1982, 1984. и 1985. година),²⁰ сагледана је археолошка стратиграфија на истраженом простору. Према условима налаза, издвојено је шест целина: 1. октогон и апсидални западни додатак; 2. простор с конхом уз источни фасадни зид; 3. јужни трем; 4. спољни простор јужно од октогона и трема; 5. велики простор источно од западног фасадног зида; 6. спољни простор западно од западне фасаде (сл. 3; сл. 4).

1. Октогон и апсидални западни део (просторије 1 и 1а)

На западном делу објекта налазе се две просторије (1 и 1а). Њихова укупна дужина износи у правцу исток-запад 14,60 m.

Као што је већ поменуто, ова два простора ископавана су у три наврата. Први пут је то учинио Ф. Каниц,²¹ чије констатације делимично наводимо: „После одстрањивања шута у кружном унутрашњем простору (пречника 8,65 m) појавио се и подни мозаик, на жалост јако оштећен, с украсним пругама лепе ритмике, рађених од смеђих и белих каменчића... Једна округла доградња, пречника 9,48 m, изведена с мање брижљивости и слабијих зидова, обухватала је при северу окренуте стране *осмоугаоника*“. Ф. Каниц је свакако ископавао унутрашњост октогона и можда, малим делом, апсиде (коју погрешно ставља на север осмоугаоника) (сл. 2/1). Он наводи да је поред шута наишао и на неколико фрагмената архитектонске пластике. Ове просторије поново ископава А. Оршић Славетић 1932. године.²² Он наводи да су „на њиви званој 'Амамџијској'

4. Медијана, вила са октогоном, укупни план истражених делова грађевине (Г. Милошевић, према Документацији Археолошког института у Београду)

4. Mediana, villa with an octagon, total plan of the explored parts of the building (G. Milošević, according to the Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade)

23 *Исцрп.*

24 Дневник ископавања од 10. августа 1979. године.

25 На 26,50 m од југоисточног угла и на коти 0,50 m нађен је примерак бронзаног новца – тер. инв. бр. С-27, приликом чишћења источног зида источних просторија, у делу зида који захвата јужна просторија. Примерак новца се налазио у самом зиду на 5,90 m од спољног угла на североисточној страни – тер. инв. бр. С-56 (Теодосије I ?). На 4,05 m мерено од спољног угла источног зида просторије која се налази северно уз трем, уз унутрашњу страну зида, нађен је доњи део статуе мушкарца тер. инв. бр. С-47. Уп. поглавље Покретни археолошки материјал у овом раду.

26 На дубини од 0,30 m, а на 2,40 m од угла октогона нађен је бронзани новац – тер. инв. бр. С-33. На дубини 0,90 и на 15,50 m од југозападног угла објекта, са спољне стране јужног зида нађен је бронзани новац Аркадија – тер. инв. бр. С-60. Уп. D. Janković Mihaldžić, *Pojedinačni nalazi rimskog novca na Medijani*, Naïssus I, Niš 2008, k. br. 115.

откопани делимично темељи једне зграде у виду круга (сл. 2/2). У источној просторији је утврдио постојање „зидане округле“ плоче, пречника 2,40 m, а у близини објекта и налаз стабла мермерног стуба.²³ У ископавањима систематских сонди 1961. године, на овом месту је отворена сонда 123, а затим је 1979. године Љубица Зотовић започела систематска ископавања целе грађевине.

Октогон и апсида су и тада били испуњени шутом, али се у дневнику констатује: „у унутрашњости грађевине јасно се види да се ради о набачају приликом прекопавања терена“.²⁴ И у једном и у другом делу констатовани су облаци од супструкције разрушеног пода. Испод ове конструкције констатован је слој „црне масне земље“. Из ових података могли би да се изведу следећи закључци:

- Хумус
- Слој А – слој шута
- Мозаик и супструкција пода
- Слој Б – слој црне или тамномрке земље испод пода.

2. Простор с конхом (2, 2а, 2б)

Западно од западног, унутрашњег лица источног фасадног зида првобитно су биле отворене две сонде: 248 и 250, које су прошириване, како би се дефинисала просторија. Стратиграфија у просторији је следећа:

- Хумус
- Слој А – претежно кровни шут, који лежи на поду, и мањи део шута од камена, опека и малтера, који потичу од рушења зидова. У шуту се јављају мали фрагменти база стубова од крупнозрног кречњака и мало налаза мермерних плоча од оплате зидова.²⁵

• Малтерни под, на коме је мозаик, већим делом уништен је орањем. Малтерни под у просторији код јужног зида је на коти ± 198,15, а у средини на ± 198,3. На овој коти су и остаци мозаика. Малтерни под у конхи је на истој коти, ± 198,3.

3. Јужни трем (простор 3)

У трему на јужној страни виле констатована је следећа стратиграфија:

- Хумус
- Слој А – слој шута, пре свега од кровних опека на разораном мозаичком поду. У шуту су нађени и камење, опеке и малтер од зидова. Осим тога, у овом шуту су констатовани фрагменти мермерне зидне оплате и фрагменти фресака, на којима се види црвена, зелена, бела и окер боја.²⁶
- Разоран под.

4. Спољни простор јужно од октогона и трема

- Хумус
- Слој А – грађевински шут до дубине од 0,70 m.

Овде је за стратиграфију битна сонда, отворена да би се испитао темељ октогона. Стратиграфски пресек темељне сонде је следећи:

27 Сонда 152/81, дуб. 0,3 m, 2,4 m од источног зида октогона, тер. инв. бр. С-33, Сс II, ПК (*Naisus*, k. br. 84).

28 Тер. инв. бр. С-46. Уп. поглавље Покретни археолошки материјал у овом раду.

- Компактна црна или тамномрка земља с примесом шута. Она би била испод коте пода у трему. Дебљина тог слоја, мерена од горње нивелете сокла, износи 0,40 m. Овај слој може да се повеже с грађевинским хоризонтом I опште медијанске стратиграфије.

- Испод је слој песка са ситним шљунком, дебљине 0,40 m.

- Следи слој чистог компактног шљунка (на 0,80 m од нивелете сокла октогона).

5. Двориште (простор 4) – велики простор источно од зида (7)

Из података из Дневника могу се извући следећи закључци:

- Хумус

- Слој А – слој кровних опека од зида према истоку, помешан с мањом количином притесаног камења, облутака и малтерних fuga с разораног зида. Наилази се и на делове стубова и мање комаде плоча од белог мермера, али и на фрагменте фресака са зеленом и црвеном бојом. На дубини 0,3 m нађен је бронзани новац из периода 355–361. године,²⁷ а на дубини 0,6 m нађена је фрагментована мермерна шака.²⁸

- Под од мермерних плоча делимично дислоциран. Са спољне и унутрашње стране западног фасадног зида констатована је малтерна кошуљица за под на коти 198,75.

- Испод пода нађене су керамичке цеви *in situ*. Јужни део низа удаљен је 7,20 m од западног зида и налази се на дубини од 0,6 m. Даље према истоку нађена је и оловна водоводна цев на коти 198,07.

- Слој Б – испод пода, на коти ± 198,15 налази се слој црне или тамномрке компактне земље са ситним комадима опеке и малтера. Овај слој можда припада грађевинском хоризонту I опште медијанске стратиграфије.

6. Западни трем? – Простор западно од зида (7)

- Хумус

- Слој А – шут од вађења зида, без крупног камења.

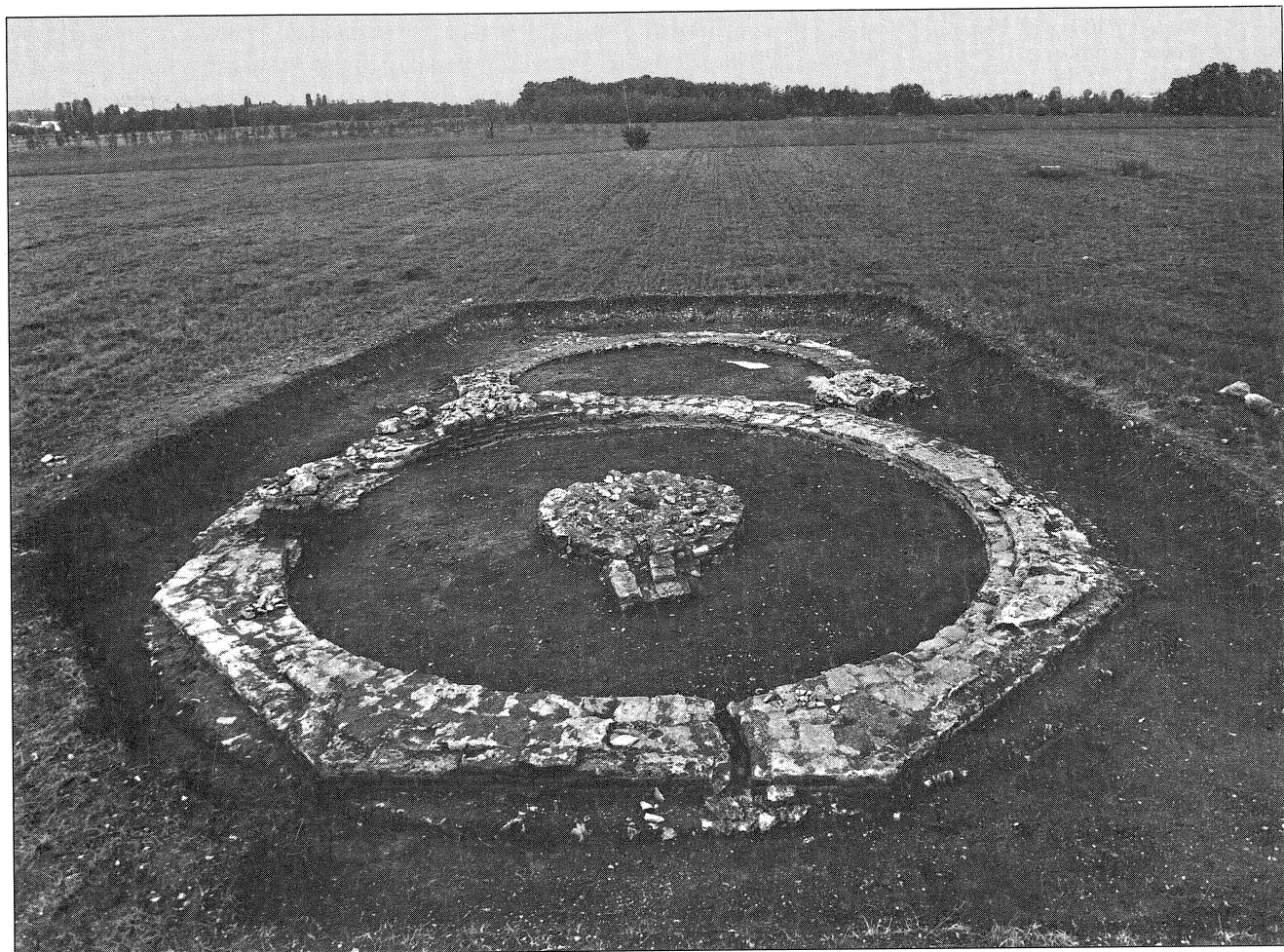
- Слој Б – мрка земља с грађевинским шутом (тегуле, опеке, већи облуди, малтер).

Северно од октогона и западно од западне фасаде откривен је дечији гроб (?), без костију или других налаза, грађен од насатично постављених тегула, укопан до здравице. Унутрашње димензије су 56 x 17 x 40 cm. На читавој површини Медијане која је ископавана нађено је неколико дечијих гробова и они припадају грађевинском хоризонту III опште медијанске стратиграфије, која се датује у период после 380. године.

Резимирајући стратиграфске податке свих шест одсека виле са октогоном опажамо да су они врло једноставни и уједначени. Можемо да сажмемо и уочимо следеће слојеве:

- Хумус (ораница)

- Слој А – кровни шут, преко кога је пао шут са зидова. Овом слоју је паралелан слој Б са западне стране западне фасаде.

5. Медијана, детаљ октогона и апсидалног дела, поглед са истока, истраживања 1979. године (Документација Археолошког института у Београду)

5. Mediana, detail of the octagon and the apsidal part, view from the east, explorations in 1979 (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade)

• Под – у неким деловима малтерна подлога за мозаик или покривена остацима мозаика, а у неким деловима покривена мермерним плочама.

• Слој Б – испод подова и с јужне стране октогона, тамнокрка земља помешана са ситним фрагментима опеке и малтера. У тај слој су биле укопане водоводне цеви и канали за отпадну воду.

Зидови, који су се свакако видели, рушени су и с њих је узиман грађевински материјал, што је најјасније констатовано при ископавању западног фасадног зида (слој А западно од зида). Осим тих активности, чини се да је шут остао само од примарног рушења, дебљине око 70–80 cm испод оранице, и да није било накнадног чишћења и насељавања овог простора после велике деструкције Медијане, вероватно после Хадријанопољске битке 378. године. Делимично накнадно чишћење и насељавање готских федерата после 380. године може се опазити у вили с перистилом, која је коришћена и као рушевина крајем IV и почетком V века, а сличну ситуацију налазимо и у источним баракама око западног хореума. Да вила с октогоном није више коришћена после 380. године, показује и одсуство веће количине фрагмената посуђа од керамике, новца и другог покретног археолошког материјала. Треба ипак обратити пажњу на велика орања, која су трајала столећима, а нарочито током 70-их година XX века, када је дубоким орањем добрим делом уништен мозаик у вили, наро-

29 Конструкција се не налази у центру просторије 1. Од западне стране зида њена спољна ивица је удаљена за 305 cm, а од источне стране за 335 cm. Удаљеност од јужне стране износи 306, а од северне 290 cm.

чито у просторији с конхом. Тиме је, наравно, поремећена општа стратиграфија, али с обзиром на то да је реч само о шуту у једном слоју, та поремећеност не мења општу стратиграфску слику. Јасно је да се на оним местима где дубоко орање није у већој мери оштетило стратиграфију може уочити да је на под прво падала кровна конструкција (тегуле и имбрекси), а преко ње делови зидова, на исти начин као што је констатовано и у вили са перистилом. Важнија је, међутим, чињеница да су темељи виле са октогоном укопани у слој старијег медијанског хоризонта, те би у релативној хронологији ова вила била из млађе етапе од првобитне етапе виле са перистилом око 320. године. Недостатак покретног материјала не допушта прецизније датовање, али је оно можда ближе другој етапи виле са перистилом, која би могла да се датује у период 330–334. године. У вили са октогоном мозаици су врло вероватно постављени у исто време када и у вили са перистилом, пошто се опажа велика сличност мотива и израде с мозаицима у ходницима перистила. По свој прилици, тада су осликани и зидови фрескама и постављене скулптуре. Тако би и вила са октогоном била украшена највероватније у време Констанса, сина Константина Великог, између 337. и 350. године. Понављамо да стратиграфска слика виле са октогоном показује да је она морала бити срушена у првој деструкцији читавог медијанског резиденцијалног комплекса после битке код Хадријанопоља 378. године и да више није обнављана, већ је само служила као мајдан грађевинског материјала. Примерци новца Теодосија I (?) и Аркадија су само случајно изгубљени примерци без веће хронолошке вредности и показују управо ове рушилачке активности већ крајем IV века.

АРХИТЕКТУРА ВИЛЕ СА ОКТОГОНОМ

Ради лакшег разумевања и описивања архитектуре, истражене просторије, простори и зидови обележени су на плану арапским бројевима и усаглашени са поделом простора у коме је разматрана стратиграфија (сл. 4).

Октогон и апсидални западни део (просторије 1 и 1а)

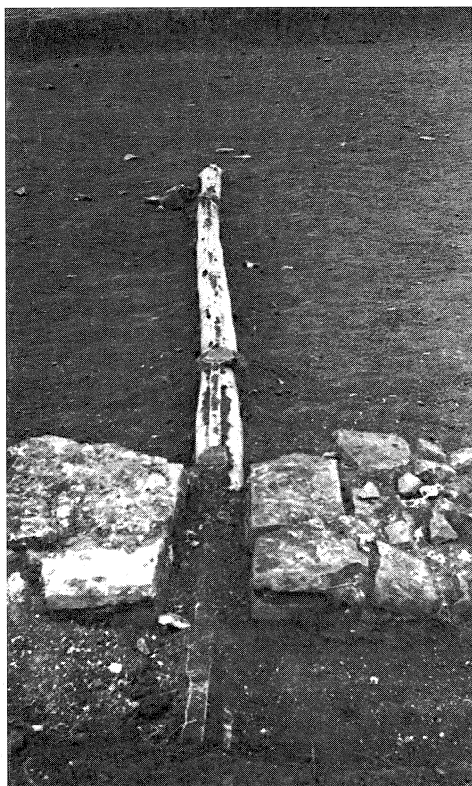
Просторија 1 је октогоналне основе, у коју је уписан круг, пречника око 8,30 m. Октогонални део грађевине изведен је из кружне темељне основе, пречника око 12,00 m, и дебљине зида 1,05 m, а темељне стопе 1,5 m. Лица зидова су брижљиво зидана опеком формата 40 x 26 x 5 cm и 35 x 26 x 5 cm, док је средишњи део испуњен уломцима опеке, камена и обланица. Малтерне фуге износе 5 cm. Кречни малтер садржи примесе песка и шљунка. Највећа очувана висина зида је 0,60 m.

У централном делу просторије 1 нађена је зидана кружна конструкција,²⁹ пречника 2,5 m и очуване висине 0,40 m. Кружна конструкција је грађена од облутака, ломљеног камена и фрагмената опека, а заливена је кречним малтером са додатком ситног шљунка. У средњем делу остављено је

30 Поменуто је да је А. Оршић Славетић нашао један стуб, пречника 22 cm и очуване дужине 1,03 m.

31 На основу овог налаза, Љ. Зотовић је закључила да је антички ниво терена у време коришћења објекта био нижи од нивелете темељног проширења. Налази керемике у овом слоју донекле потврђују њена размишљања. Уп. Дневник ископавања 1979, 14.

32 Јеремић, *нав. дело*, 153.

6. Медијана, вила са октогоном, начин ископавања оловне цеви у северном зиду (2) јужног шрема (Документација Археолошког института у Београду, необјављено)

6. Mediana, villa with an octagon, lead tube built into the north wall (2) of the south porch (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade, unpublished)

неправилно удубљење (40 x 30 cm), дубине 25 cm. На источној страни ове конструкције налази се прислоњен канал, озидан и патосан опеком. Са спољне северне стране канал је ојачан облацима, заливеним малтером. Очувана дужина канала је од 0,70–0,80 m, ширина 18–20 cm и висина 10 cm. Канал је у источном делу просторије прекинут, али се његов наставак прати у источном зиду октогона. Пад канала ка спољној страни зида износи 17 cm.

Просторија 1а је кружне основе и прислоњена је уз западну страну октогона. Обухвата једну равну страну октогона и приближно половине друге две стране у укупном распону од 4,95 m. Дубина апсиде је 5,15 m, а највећа ширина, односно пречник је 6,15 m. Дебљина зида апсиде је 0,90 до 0,95 m. Највећа очувана висина зида је 0,40 m, мерена од темељног испуста са унутрашње стране. Темељно проширење, са спољне стране апсиде износи око 10 cm. Зид апсиде је са спољне стране ојачан са четири контрафоре, које су очуване само у доњем делу темељне супструкције. Основу контрафора на јужној (1,20 x 1,20 m) и северозападној страни (1,40 x 1,60 m) чине облаци и фрагменти опека. Остале две контрафоре су изведене само од облутака. Југозападна контрафора је димензија 1,50 x 1,40, док северна контрафора није јасно дефинисана. Дубина темеља октогона је од 0,80 до 0,90 m у односу на темељно проширење.

Градитељски материјал коришћен у градњи просторија 1 и 1а чине опеке (40 x 26 x 5 cm), уломци опеке, камен и облаци и кречни малтер са примесамма ситног шљунка. Дебљина малтерне фуге износи 5 cm. После завршеног зидања опеком извршено је заглачавање малтера са спољне и унутрашње стране. Очувана су три реда опека, изнад којих је почињало зидање каменом, што указује на зидање у техници *opus mixtum*, али су непознати интервали смењивања зидања каменом и опеком. Издвојене су три врсте малтера, и то: кречни малтер са примесом песка, који је коришћен као подлога за малтерни под, кречни малтер са крупно туцаном опеком, који чини по свој прилици супструкцију мозаичког пода, и зидни кречни малтер без примеса песка.

У шуту просторија 1 и 1а нађени су делови мермерних плоча, а са спољне стране зидова фрагменти равнoг стакла и мозаика. У разрушеном шуту нађени су и доњи делови стубића, пречника 22 и 23 cm са прстенастом профилацијом.³⁰ У југоисточном делу ископа, ван габарита просторије 1, на растојању од 1,60 m, у слоју шута, откривена су два профилисана камена блока од кречњака знатних димензија (1,82 x 0,60 x 0,35 m и 2,10 x 0,43 x 0,37 m). Профилисани део се састоји из равне траке (12–13 cm) и косо засеченог дела (27 cm).³¹ Према приложеној слици Ф. Каница и нађеним деловима мозаичког пода, може се с правом закључити да је под просторија 1 и 2 био декорисан мозаиком са геометријским мотивима. По стилу и техници израде, овај мозаик има сличности са мозаицима из трема перистила.³² У непосредној близини ових просторија налажени су комади девастираног мозаика са геометријским мотивима.

Простор с конхом (2, 2а и 2б) откривен је на источном делу истраженог комплекса виле са октогоном, на удаље-

33 Љ. Зотовић, *Извештај за 1984. годину*, Документација Археолошког института у Београду, необјављено.

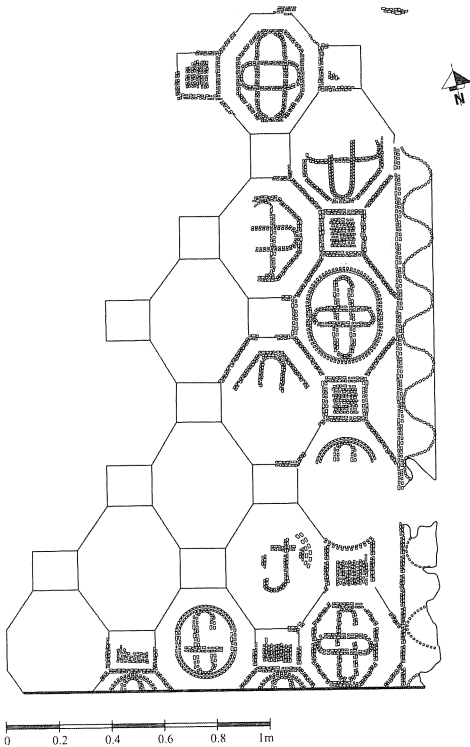
34 Јеремић, *нав. дело*, 153.

35 Ракоција, *нав. дело*, 69, сл. 12 и 92, Т-1.

36 М. Ракоција у свом раду прилаже и могућу реконструкцију са пољима ромбова повезаних теменима, који образују крстолику форму, и квадратима између њих. Уп. Ракоција, *нав. дело*, 73, сл. 16.

37 Уп. поглавље Покретни археолошки материјал у овом раду.

СЕВЕРНИ ЗИД ПРОСТОРА 2Б

7. Медијана, вила са октогоном, простор 2, детаљ сачуваног мозаика (Документација Археолошког института у Београду, необјављено)

7. Mediana, villa with an octagon, area 2, detail of the extant mosaic (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade, unpublished)

ности од око 40 m од источног зида октогона. Простор са конхом (2, 2а и 2б) истражен је на нивоу мозаичких подова. Подови и зидови девастирани су сталним разграђивањем зидова и заоравањем. Због тога је веома тешко утврдити број просторија. Љ. Зотовић је поуздано издвојила простор (2а и 2б), површине 130 m², који се на истоку завршава конхом. Зид конхе (6), дебљине 1,10 m, полукружно затвара простор полупречника 3,45 m. Северни зид (4) и зид конхе (6) конструктивно су везани, док је спој овог зида (4) са западним зидом (5) остварен у темељном делу преко две вертикално постављене фрагментоване опеке. Према запажањима Љ. Зотовић, није јасно да ли јужни простор 2, унутрашњих димензија 18,40 x 11,70 m, представља јединствену целину или је био издељен стубовима или ступцима на више независних делова.³³ Западни делови зидова (4) и (5), дебљине 0,70–0,80 m, били су плитко укопани и несолидно грађени. Нешто квалитетније су грађени зидови конхе, источни део зида (4), фасадни зид (3) и јужни зид (1). Североисточни и југоисточни углови простора 2 ојачани су опекама формата 40 x 26 x 4 cm. Зидови су били осликани и на појединим комади-ма фресака уочавају се два премаза боје. На западном зиду (5) нађени су делови канала од опеке (39 x 25 x 4 cm), изграђеног у белом кречном малтеру. Ширина канала је 39 cm, а горња нивелета његовог покривача је непосредно испод подне супструкције. Приликом уклањања урушеног шута са овог простора нађене се секундарно коришћене тегуле, везане малтером, вероватно из неке позније реконструкције објекта.

На већој површини простора 2, као и у простору конхе 2а, сачувани су трагови мозаичког пода и малтерне супструкције. У питању је мотив издужених хексагона са Соломоновим чвором у средини и квадратним пољима између (сл. 7).³⁴ Из потпуније документације Завода за заштиту споменика културе у Нишу уочава се у потпуности „реконструисан“ однос сачуваних трака и мотива у овом простору на четири издвојена сектора.³⁵ Поред поменутог мотива Соломоновог чвора у сектору 1, јасно се на цртежима, али и на фотографијама разазнају мотиви шестолисне розете. Остали приложени цртежи мозаика не пружају у овом тренутку довољно података за реконструкцију.³⁶ Према приложеној скици Завода за заштиту споменика културе, могло би се претпоставити да је под у средишњем делу био другачије обрађен, као и на простору уз зид (3).

На простору 2, 2а и 2б виле са октогоном откривен је велики број комада архитектонске пластике (делови стубића, капители, база стубова и друге богато украшене пластике), делови мермерне оплате, равног стакла и мозаичких тесера различитог колорита (сл. 9–11). Како је већ поменуто, у непосредној близини зида (3) нађен је доњи део скулптуре (сл. 8).³⁷

Јужни трем (простор 3) повезује источне и западне просторије комплекса. Дужина трема износи 56,00 m, ширина око 4,00 m. Улаз у трем, ширине око 3,00 m, налазио се на источном зиду. На споју зидова трема са октогоном, код улаза у октогон нађена је конструкција од облутака и камена заливена малтером, можда подлога за конструкцију прилазног степеништа. Доњи, темељни делови зидова трема, дебљине

8. Медијана, вила са октогоном, простор 2, доњи део мермерне скулптуре мушкарца (С-47) (Документација Археолошког института у Београду, необјављено)
8. Mediana, villa with an octagon, area 2, lower part of the marble sculpture of a male (C-47) (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade, unpublished)

38 Исто.

39 Током 1961. године отворена је сонда 130, северно од сонде 123 (сл. 2). У сонди је потврђено постојање зида од камена везаног малтером. У том тренутку није проширен ископ између њих, те се овај зид није довео у везу са октогоном и апсидалним зидом на југу, Дневник ископавања за 1961. годину, за 19. и 20. август, необјављено.

0,75–0,80 m, грађени су ломљеним каменом и облацима. На очуваним надземним деловима уочава се употреба опека. Структура зидања слична је као и код октогона. На растојању од око 24,00 m од источног зида откривен је зидани канал, ширине 20 cm, који својим северним и јужним делом залази у зидове (1 и 2) трема. Средишњи део канала у трему није сачуван. Доња kota канала је испод нивелете пода трема. Пад канала је од југа према северу. Сачувани трагови малтера указују на то да је под трема био малтерисан.

Југоисточни угао трема зидан је опеком. Велика количина кровног шута иницира да је трем био покривен, по свој прилици двосливним кровом, са видном дрвеном конструкцијом и кровним покривачем од имбрекса и тегула. Јужно, ван габарита трема нађени су комади прозорског стакла. Посебно треба издвојити мањи стуб са три акантусова листа, делове мањег капитета, украшеног спиралама, и делове мермерне оплате.³⁸ Бројни налази архитектонске пластике нађени су у простору јужног трема од богато декорисане фасаде. Приликом чишћења зидова утврђено је да су поједини делови архитектонске пластике узидани у зидове трема и коришћени као сполије.

Двориште (простор 4)

Велики простор источно од западног фасадног зида истражен је на површини од 576 m². Омеђан је на југу тремом, на истоку просторима 2 и 26, на југоистоку зидом октогона и на западу зидом (7). Северни део дворишта није истражен. Западни зид (7), дебљине 0,70 m, откривен је у дужини од 24,00 m. У темељном делу зидан је једновремено са зидом октогоналне просторије 1, а у надземном делу је прислоњен. У шуту од рушења зида налажени су комади фресака, а на простору источно од зида подне плоче од мермера. Са обе стране зида видне су малтерне површине, које указују на могуће постојање подова.³⁹

У дворишту су нађене оловне и керамичке цеви. Керамичка цев, очуване дужине 11,60 m, састављена је од мањих делова, дужине 53 cm и пречника 17 cm. Поред ње нађени су делови мермерних подних плоча. Оловна цев очувана је у дужини од око 12,00 m. Цев пролази кроз зидове трема, испод нивелете пода. На основу проласка цеви кроз јужни и северни зид трема, уочен је прекид зидања и образовање канала озиданог каменом, облацима и опекама (сл. 6).

Одсуство остатка конструкције и кровног шута на овом простору потврђују да овај простор није био покривен. Мермерне плоче, међутим, указују на то да је могао бити у целости или делимично патосан. На 7,00 m источно од зида (7) нађени су у шуту делови стабла стубова од зеленог камена, два дела једног капитета са акантусовим лишћем и један део базе од белог камена, затим део капитета са очуваним делом палмете и декорисане мермерне оплатне плоче са вегетабилном представом (сл. 11/4).

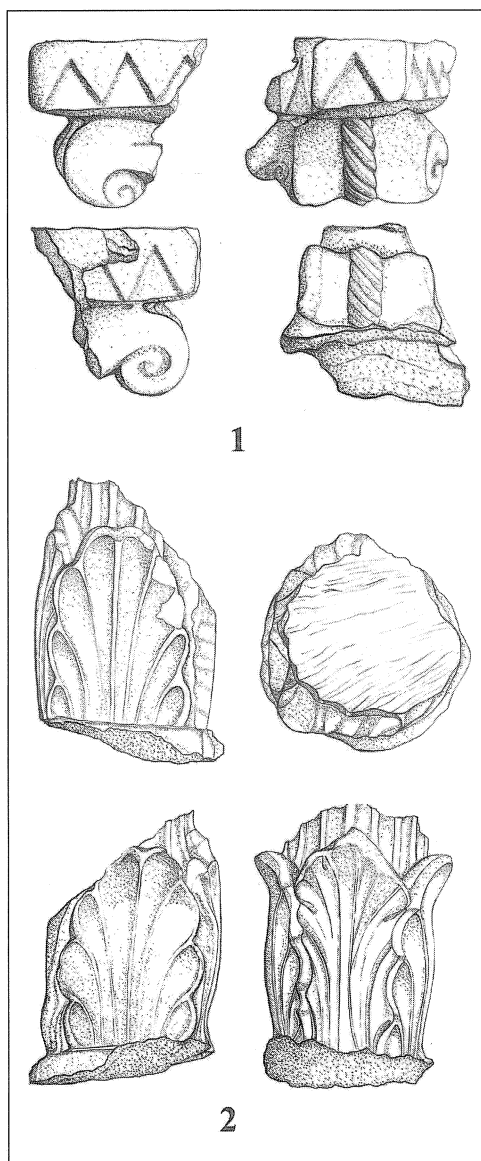
Западни трем? – Простор западно од зида (7)

Источно од зида (7) утврђено је постојање градитељског шута, у коме је било и делова мозаика, који иницирају

40 Љ. Зотовић, *Извештај за 1984. годину*, Документација Археолошког института Београд, необјављено.

41 V. Kondić, *Sepulkraini spomenici sa teritorije rimske provincije Gornje Mezije*, необјављена докторска дисертација, Београд 1965, 179.

42 А. Јовановић, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Београд 1978, 25.

9. Медијана, вила са октогоном, налази декоративне и архитектонске илустрације (Документација Археолошког института у Београду, необјављено)

9. Mediana, villa with an octagon, finds of decorative and architectural sculpture (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade, unpublished)

постојање западног трема.⁴⁰ Западни зид овог трема није нађен, али се према правцу пружања шута може претпоставити да је његова могућа ширина износила око 3,00 m. У шуту, који чине делови опека, тегула, кречног малтера и облутака, нађени су и делови фресака са бордурама. Препознају се зелена, плава, окер и црвена боја.

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ ВИЛЕ СА ОКТОГОНОМ

Скроман покретни материјал констатован током неколико археолошких кампања ископавања виле са октогоном углавном подразумева фрагментовану архитектонску пластику, фрагменте мермерних скулптура, неколико делова накита и фрагменте камених посуда. С обзиром на фрагментовано стање материјала, као и чињеницу да су у питању хронолошки неосетљиви предмети, овде ће бити изложен сумаран списак и опис археолошког материјала пронађеног на простору виле са октогоном.

Простор с конхом (2, 2а, 2б), сонде 248, 250

Слој А – У северном профилу проширења (10 m од северне границе) сонде 248, испод кровног шута је пронађен фрагментован стубић са три акантуса листа (С-9; h = 12 cm, r = 8, 5 cm) (сл. 9/2). Лишће акантуса је равно и врло стилизовано, што је карактеристично за период касне антике, а за разлику од предње и бочних страна стубића, задња страна стубића, није обрађена. Мотив акантуса се као декоративни елемент ређе среће на територији Горње Мезије, за разлику од провинција Далмације и Дакије, где је углавном приказан у фронтону стела, а у Норику и Панонији се приказује у функцији акротерија.⁴¹ Са спољне стране северне конхе, на дубини од 0,5 m, такође у слоју А, констатован је фрагмент горњег дела стубића од сивог камена (С-16). У питању је темени део стубића чији је горњи део орнаментисан цикцак линијом, док се на доњем делу налази волута, око које су спирале (сл. 9/1).

При праћењу остатака зидова у циљу утврђивања источне централне конхе, са спољне стране зида правца север–југ, пронађена су два дела обода стаклене посуде тамнозелене боје (С-17). Уз спољну страну зида такође је констатована бронзана наруквица (С-18). Наруквица припада типу наруквица отвореног типа са пребаченим крајевима, од дебље је жице кружног пресека и тела украшеног урезима и попречним ребрима. Крајеви наруквице су спљоштени и заједно са обликом, као и геометријским орнаментима присутним на телу наруквице, указују на то да је у питању симплификован и шематизован тип наруквица са крајевима у облику змије. Према мишљењу А. Јовановића, шематизација овог типа наруквица је последица слабијих техничких могућности локалних радионица, које су израђивале наруквице у јефтинујем материјалу за шире слојеве становништва провинције.⁴² Хронолошки, овај тип наруквица се везује за другу половину IV века н. е. и представља врло чест налаз на локалитетима Паноније, Норики и Мезије. Као најближе географске и стил-

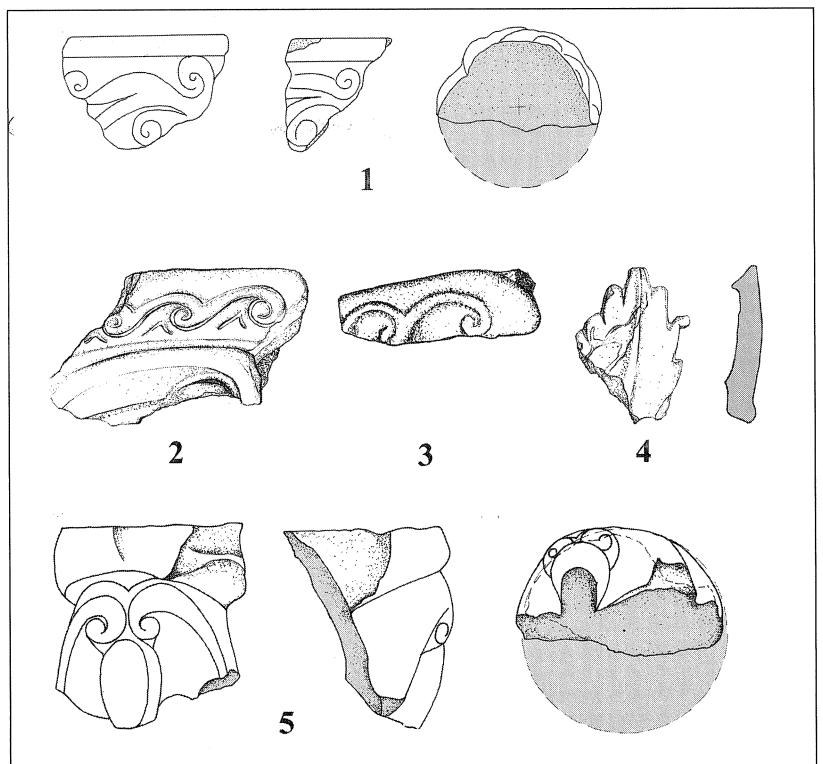
43 M. Tomović, *Roman Sculpture in Upper Moesia*, Belgrade 1992, 114, n. 169, fig. 40.2.

ске аналогije наруквици из виле са октогоном на Медијани, треба поменути четири налаза наруквица са пребаченим крајевима из Јагодин-мале. При праћењу западног зида просторије са конхама ка северу, у површинском слоју шута са унутрашње стране зида констатован је фрагмент архитектонске пластике од мермера са мрким жилицама у облику издуженог листа (С-19). Приликом праћења западног зида просторије према северозападном углу са спољне стране, пронађен је део трбуха и дна камене калотасте посуде (С-20).

Уз унутрашњу страну источног зида просторије северно уз трем пронађен је доњи део мермерне скулптуре мушкарца (С-47). У питању је фрагментована скулптура од белог мермера наог младића, очувана у пределу од струка до колена, са знатним оштећењем у делу леве натколенице. Абдоминални део је моделован обло и младићки, без акцентовања мишићавости карактеристичне за тело зрелог мушкарца, као што су и бутине обликоване складно, без индиција зрелог тела у напону снаге. Пажљиво моделоване линије струка и бутина указују на то да је у питању квалитетна скулптура наог младића, могуће неког од богова већ потврђених на Медијани, као што су Хермес или Дионис. Иконографски, фрагментована скулптура из виле са октогоном са Медијане најсличнија је фрагментованој скулптури наог младића из Ромулијане, која је можда представљала младог Херакла.⁴³ Стилски, уочљиво је моделовање у класицистичком стилу римских копија грчке скулптуре из средине V века пре н. е. (сл. 8).

Двориште (простор 4) и пробне сонде 251 и 251а

Слој А – На дубини од 0,6 m констатован је фрагмент шаке леве руке мермерне скулптуре са полукружним атрибутом (С-46). Прсти су одбијени, а минуциозно обликовање

10. Медијана, вила са октогоном, налази декоративне и архитектонске пластике (Документација Археолошког института у Београду, необјављено)

10. Mediana, villa with an octagon, decorative and architectural sculpture (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade, unpublished)

44 S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Beograd 2010, 309.

45 Сонда 188/61, дуб. 0,65, тер. инв. бр. С-226, Valens, Rv. Securitas..., Janković Mihaldžić, *nav. delo*, k. br. 102; дуб. 1,00, тер. инв. бр. С-229, инв. бр. Н/Р 2827, Licinius I, Rv. Iovi conservatori (313–315. g.), Janković Mihaldžić, *nav. delo*, k. br. 119.

очуваног домалог прста указује на то да је у питању изузетно квалитетна обрада. Нажалост, врло фрагментовано стање шаке скулптуре и предмета у њој не дозвољава прецизније одређење атрибута.

У пробној сонди 251, отвореној северно од октогона, констатован је зид од ломљеног камена, са чије су унутрашње стране уочени мањи фрагмент архитектонске пластике од кречњака (С-29) и кружно обрађена фрагментована плоча од белог мермера центрично избушена ($r = 32$ cm, С-30). У даљем праћењу зида у правцу севера и југа, а ради утврђивања јужног зида, отворена је пробна сонда 251a, у оквиру које је пронађен угаони део могуће мањег капитела, орнаментисаног, хоризонталним спиралама (С-31). Фрагмент вероватно капитела са листовима и централним астрагалом (С-28) констатован је на дубини од 0,50 m, приликом праћења јужног зида грађевине. У питању је фрагмент архитектонске пластике од крупнозрног белог мермера.

Јужни трем (простор 4)

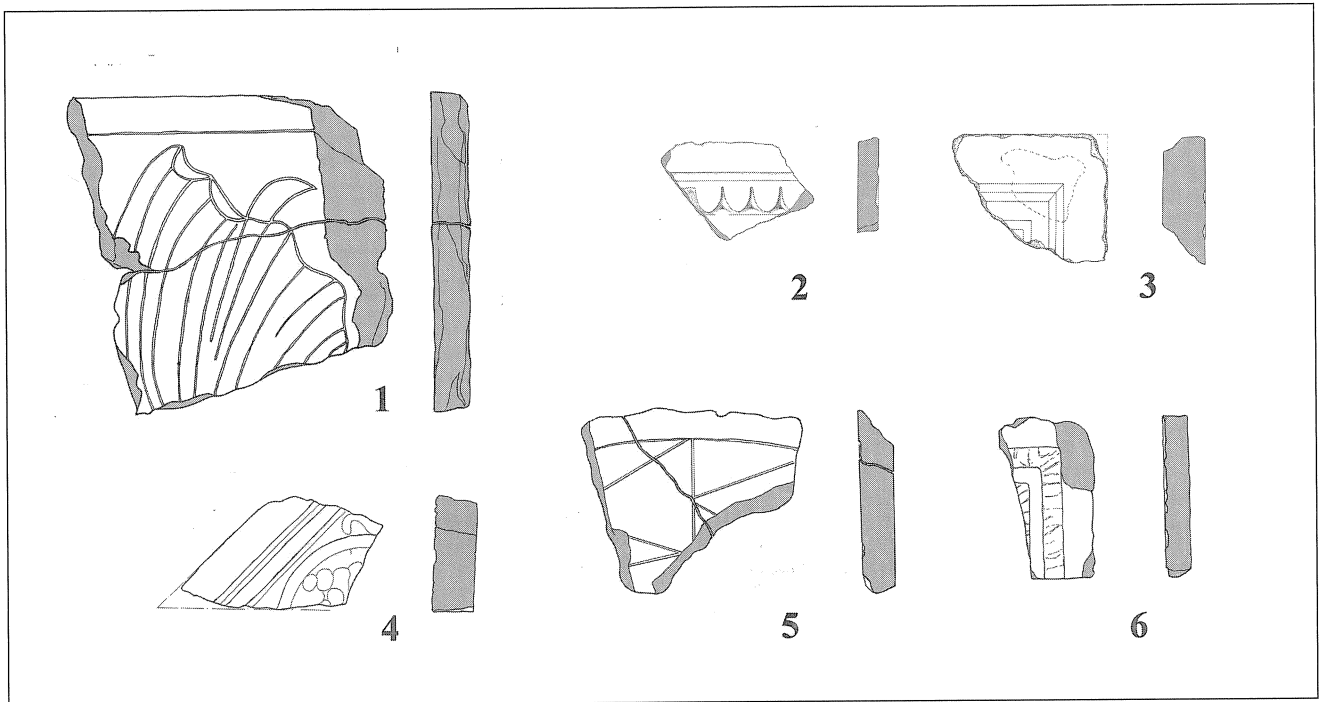
Слој А – На простору прекинутог јужног зида трема констатован је украсни предмет лоптастог облика од бронзаног лима (С-48). Вероватно је у питању тип минђуше лоптастог облика или калотасто дугме, украшено са четири грануле на темену калоте и уском позлаћеном траком по ивици калоте. Калота је деформисана. Такође у слоју А, на нивелети очуваног дела јужног зида трема, пронађена је гвоздена фибула са посувраћеном стопом (С-50). Овај тип фибула, према најновијим мишљењима, пореклом са северне обале Црног мора из I века н. е., Сармати преносе крајем I и почетком II века н. е. у средњу Европу, односно Готи средином III века н. е. у југоисточну Европу.⁴⁴ Фибула са посувраћеном стопом са Медијане припада тзв. готском типу фибула са посувраћеном стопом, карактеристичним за период од друге половине IV века н. е. до прве половине V века н. е.

У северном зиду јужног трема, као сполија је констатован фрагмент доњег дела стабла стуба са прстенастом профилацијом на бази (С-51), као и камени фрагмент архитектонске пластике (С-52) и делови два капитела (С-53 и С-54).

ОБЈЕКАТ ИСТОЧНО ОД ВИЛЕ СА ОКТОГОНОМ

Током 1985. године отпочета су ископавања објекта који је констатован још 1961. године сондама 129, 152, 159, 154, 155, 166, 197 и можда сондом 188 (сл. 1).⁴⁵ У свим наведеним сондама откривени су прави делови зидова од облутака и ломљеног камена. Изузетак је само сонда 197, чију је целу површину испуњавао слој шута. Истраживања на овом делу локалитета започета су ради утврђивања евентуалне повезаности виле са октогоном и градитељским остацима који су били потврђени у поменутих сондама из 1961. године.

Систематским ископавањима откривена су сва четири обимна зида и унутрашњост објекта. Према подацима из Дневника, може се закључити да је шут од рушења крова и

11. Медијана, вила са октогоном, налази њодних и зидних мермерних њлоча (Документација Археолошког инстѡитута у Београду, необјављено)

11. Mediana, villa with an octagon, finds of marbles used for pavements and wall facing (Documentation of the Archaeological Institute in Belgrade, unpublished)

46 У шуту уз јужни зид на око 12 m од унутрашњег југозападног угла нађен је бронзани новац – тер. инв. бр. С-2, Probus, Janković Mihaldžić, nav. delo, k. br. 16.

зидова нађен само с њихове спољне и унутрашње стране, као и мали делови малтерног пода и његове супструкције. У унутрашњости објекта скоро да и није констатован шут, а тамо где га је било у малој количини, испод њега се одмах појављивала мрка или црвенкаста песковита земља.⁴⁶ На основу тога може се претпоставити да је овде реч само о ограђеном простору (50,00 x 70,40 m), без икакве кровне конструкције. У Дневнику од 26. августа 1987. године изнесена је јасна констатација: „Испитана је површина од 20 m дуж западног зида x 17 m дуж јужног зида. Укупно је испитана површина од 340 m². У унутрашњости откривеног дела нису нађени носачи кровне конструкције, те се мора претпоставити да је овај простор био откривен“. Оваква стратиграфија указује на то да су око зидова могли бити тремови, а да је средина објекта била под ведрим небом. Можда је служила као мањез за коње.

Као и код виле са октогоном, ни у овој згради нема индиција да је била коришћена као настамба после првог разарања Медијане. И оскудни налази новца широког временског распона иду у прилог овој хипотези.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Резултати досадашњих истраживања на простору виле са октогоном, са бројним налазима делова архитектонске пластике, мермерних оплата, фресака и мозаика, указују на високе стандарде у украшавању овог дела Медијане, али и на монументалност изгледа и конструкције укупног истраженог простора. Према расположивој бројној грађи која се односи на проблем истраживања римских вила, уочава се да откривене просторије и дворишта припадају већем комплексу, који је у свом саставу имао просторе стамбеног, али и економског

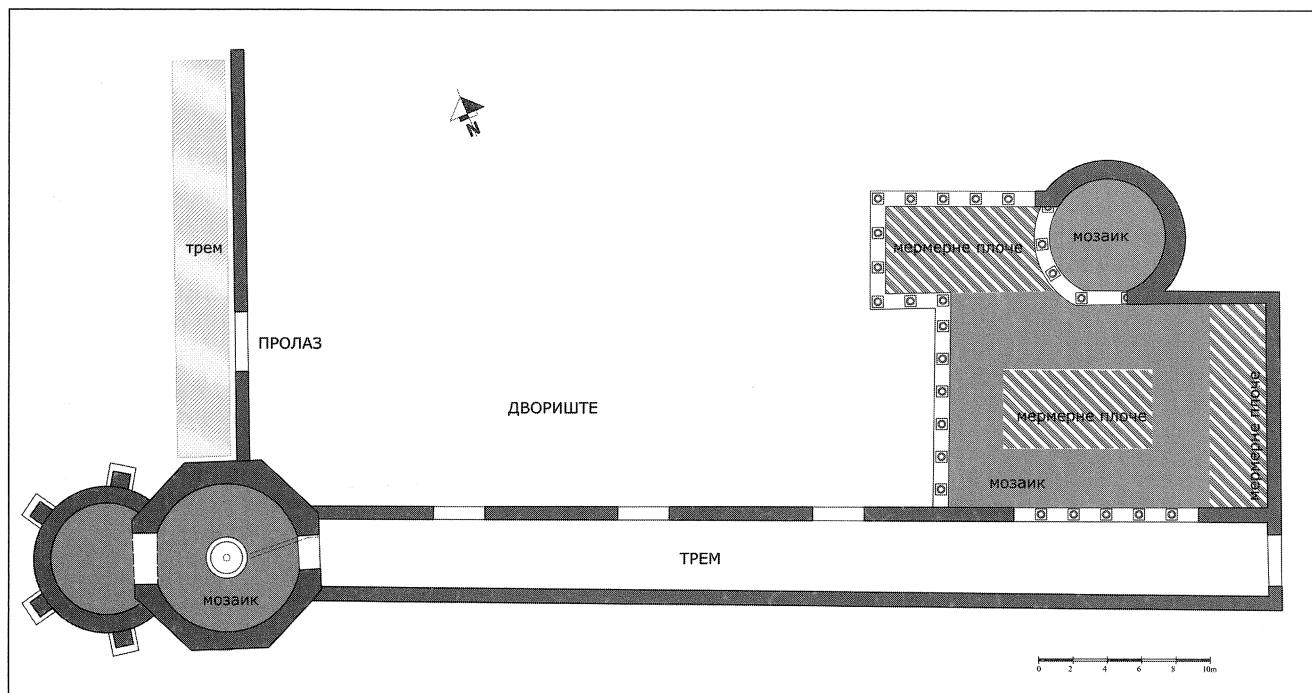
47 У реконструкцији приложеној уз рад М. Ракоције, контрафоре на апсидалном делу уз октогон завршавају се полукружним луком, испод венца, М. Ракоција, *нав. дело*, 88, сл. 32.

48 На овај начин ојачани су углови у вили са перистилом и у хореуму.

карактера. У архитектури виле доминира њен западни део (просторије 1 и 1а). Централни концепт основе, замишљен у просторном обликовању као продор октогона и круга са контрафорама, појачава утисак класичних облика касноантичке архитектуре примењиваних равномерно и код профаних и код сакралних грађевина. Употреба контрафора на западној просторији 2а, осим примарне конструкционе функције, складно је прекидала монотонију кружне форме и омогућавала, у интервалима, постављање прозорских отвора. Контрафоре су биле изграђене читавом висином објекта и косо завршене до испада венца.⁴⁷ Прозори су били постављени у два нивоа по вертикали, слично концепту који је примењен на фасади сале за аудијенцију виле са перистилом. Унутрашња организација просторија 1 и 1а, као пресечница два монументална круга, у чијем се пресеку налази подеони зид октогона, истовремено и дели и повезује овај простор. Може се претпоставити да су ова два простора била повезана широким лучно засведеним пролазом. Овако организована основа пружа већу приватност западне просторије (1а), у односу на пролазну просторију (1), у чијем средишњем простору доминира велика зидана фонтана. Мозаиком декорисани подови и наглашена употреба мермерних оплатних плоча на зидовима просторија и фонтане красила је простор од око 80 m². Око 40,00 m² источно налази се други део виле, у коме доминира још једна просторија кружне основе, знатне површине, која се издиже над осталим деловима и коју је у горњем делу красила још једна калота. Сачувани трагови мозаика, бројни налази архитектонске пластике, али и скулптуре, квалитет и дубина фундација обимних зидова, отварају бројна питања која се односе на начин организације и декорације јужног простора.

Источни фасадни зид (3) и источни део северног зида (4) грађени су солидно, а њихови су углови у целисти зидани опеком, слично и другим грађевинама на Медијани.⁴⁸ Зидови на западној страни (5, 6а и 6б), као и западни део северног зида (4) плитко су фундирани, готово на нивоу малтерне супструкције за мозаик. Овакав контекст налаза упућује на то да се у овом делу виле налазило једно веће двориште (2), површине око 200 m², које се спаја са још једним мањим ограђеним простором 2б, организованим западно од кружне просторије 2а. На овај начин био би формиран полуотворени апсидални простор. Трагови плитко укопаних зидова, солидне дебљине 0,75 до 0,80 m, могли су да представљају стилобате, који су носили колонаде стубова, док су источни део (4) и источни зид (3) одвајали овај простор у виду оградног зида (сл. 12).

Сачувани остаци мозаичког пода, као и налази мермерних плоча пружају извесне елементе за реконструкцију изгледа пода у простору 2, 2а и 2б (сл. 12). Могло би се претпоставити да су источни и средишњи део дворишта били поплочани мермерним каменим плочама, око кога су широке траке мозаика са мотивима Соломоновог чвора, розетама и ромбоидима. Делови зиданог канала на зиду (5) и оловне цеви на зиду (6б) иницирају да је у средишњем делу била мања фонтана или плитко укопани имплувијум, који је у потпуности разру-

12. Медијана, *hipotetičanstavljena* реконструкција
истраженог дела виле са октогоном
(према Г. Милошевић)

12. *Mediana*, hypothetical reconstruction of the
explored part of the villa with an octagon
(after G. Milošević)

49 Vitruvius, *Ten Books on Architecture*,
ed. I. D. Rowland, T. Noble How, Cambridge
1999, 80, 259–260.

шен. У домену је хипотеза о томе да ли је овај простор могао бити издељен тремовима.

Двориште на истоку и октогон са апсидалним делом били су повезани дугим тремом (простор 3) са двосливним кровом. Просторије 1 и 1а и кружни простор 2а, према општим налазима и аналогијама са другим римским вилама, имали су функцију триклинјума, односно стибадијума. Постојање више триклинјума у римским кућама и вилама није била необична појава. Још је и Витрувије у свом делу *Десет књига о архитектури* посебно расправљао о потреби организовања различитих врста триклинјума. Пролећни и јесењи триклинјум би требало да су окренути ка истоку, а летњи према северу.⁴⁹ Иако нису у потпуности испоштоване препоруке Витрувија, може се претпоставити да поменуте просторије представљају пролећни и јесењи триклинјум.

Северно од јужног трема, између западног зида (7) и простора (2, 2б), образовано је пространо двориште (4), делимично поплочано мермерним плочама, у коме су биле положене водоводне цеви и канал за довод и одвод воде у овај комплекс. Није искључено постојање још једног трема правца север–југ, на северозападном делу, западно од оградног зида (7).

Комплекс виле са октогоном, како то показују геофизичка истраживања, био је снабдеван водом из цистерне, са јужне стране октогона, где су потврђени и правци пружања канала или цеви, према фонтани у октогону и према дворишту (сл. 1).

Из наведене анализе могло би се претпоставити да је комплекс виле са октогоном заузимао знатно већи простор од оног који је у истраживањима данас презентан. Могло би се очекивати да се остали стамбени делови, као и кухиња и зим-

50 Up. J. T. Smith, *Roman Villas. A study in Social Structure*, Londn, New York 1997, *passim*; A. Marzano, *Roman Villas in Central Italy: A Social and Economic History*, BRILL, 2007; G. de la Bedoyere, *The buildings of Roman Britain*, London 1991, 121–165.

ски триклинијум, а вероватно и мање купатило налазе северо-западно и северно од истражених остатака. Типски је веома тешко одредити облик основе грађевине. Тремови је сврставају у ред вила са коридором. Насупрот томе, велики дворишни простори указују на централну основу, у којој се просторије образују око једног или више дворишта.⁵⁰ По свој прилици, комплекс је имао сложену и разуђену основу, у којој су поједини делови удаљени и повезани тремовима и дворишима. У сваком случају, у питању су корисници високог сталежа, чија је потреба за луксузом, осим у декорацији и скулптури, била изражена и кроз потребу организовања пространих паркова и вртова, повезаних тремовима и вестибулима. Овако конципирана архитектура не указује на сакрални карактер ове зграде, већ, како је више пута наглашено, на већу грађевину стамбеног и церемонијалног типа везану за комплекс царске виле у Медијани.

Gordana Milošević,
Miloje Vasić,
Nadežda Gavrilović

VILLA WITH AN OCTAGON AT MEDIANA NEAR NIŠ

The classical settlement Mediana is located 4,4 kilometres east of Niš, on the Roman *via publica* which ran through the diocese of Dacia (*Singidunum – Viminacium – Naissus – Serdica*). The explorations of the site were initiated in the second half of the 19th century. They were resumed in the 1930s and were particularly intensified from 1961 on, when they were organized by the Archaeological Institute of Belgrade, the National Museum of Niš and the Institute for the Protection of Monuments of Culture in Niš. Three basic building horizons were distinguished (Horizon 1: end of the 3rd – beginning of the 4th century; Horizon 2: c. 330 – 378 A. D.; Horizon 3: c. 383 – 441 A.D.).

The villa with an octagon has been an object of exploration since the 19th century. Felix Kanitz noticed traces of an eight-sided chamber and had that space partly cleaned. Adam Oršić Slavetić carried out small-scale excavations in the same place in 1932–33 and confirmed the existence of „a building in the form of two circles“. The 1961 sondage explorations were continued as systematic excavations from 1979 onwards under the direction of Ljubica Zotović. The total explored area on the completion of the excavations amounted to about 2000 m² and included the remains of a building with a complex ground plan and several other structures.

The meagre movable finds discovered in the course of the various archaeological campaigns in the villa with an octagon included mainly fragments of carved architectural ornaments, fragments of marble sculptures, several parts of jewelry and parts of stone vessels. The most important find was the lower part of the marble statue of a male (C-47). The fragment is carefully modelled and shows that it was part of a well-made statue of a naked youth, possibly one of the gods, possibly Hermes or Diony-

sus. The find of the fragment of the left hand of a marble sculpture with a semicircular attribute (C-46) also shows that the sculptures decorating the villa with an octagon were of exceptional quality.

The lack of mobile material prevents a more precise dating of the villa, but it is possible that it is contemporaneous with the second stage of the „villa with a peristyle“, which may be dated into the 330-334 A. D. The „villa with an octagon“ was probably decorated in the time of Constans, the son of Constantine the Great, between 337 and 350 A. D. The stratigraphic evidence shows that the villa with an octagon was demolished when the entire residential complex of Mediana was destroyed after the battle of Hadrianopolis in 378 A. D. and that it was never rebuilt.

The results of the explorations carried out so far in the area of the „villa with an octagon“, which revealed numerous fragments of carved architectural decoration, marble facing, frescoes and mosaics, testify to the high standards maintained in the decoration of this part of Mediana as well as to the imposing appearance and structure of the entire complex, which included both residential and economic areas.

The architecturally most imposing part of the villa is its western portion (chambers 1 and 1a). At a distance of about forty metres to the east is another part of the villa, which contains another room of considerable size and circular in plan. It rises above the other parts and had another calotte in its upper section. In front of the apsidal area was a fairly large courtyard surrounded by a colonnade. It may be supposed that the eastern and central parts of the courtyard were paved with marble, round which were broad bands of mosaics with the motifs of Solomon's knot, rosettes and rhomboids.

The entire group of buildings apparently had a complex and articulated ground plan, the individual parts of which were connected with porches and courtyards. The western part of the octagon with the apse and the apsidal area in the east have the function of a *triclinium* and *stibadium*. In any case, the residents of the villa were members of the higher class, and their taste for luxury is attested not only in the decoration and sculptures, but also in the spacious parks and gardens connected with porches and vestibules. This kind of architecture shows that the building did not have a sacral character and that it was, as it has been pointed out several times, a building of a residential and ceremonial type associated with the complex of the imperial villa at Mediana.

Издавач
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ БЕОГРАД
Радослава Грујића 11

Посебан отисак из
САОПШТЕЊА Бр. XLV-2013
Штампа
ПУБЛИКУМ
Београд